

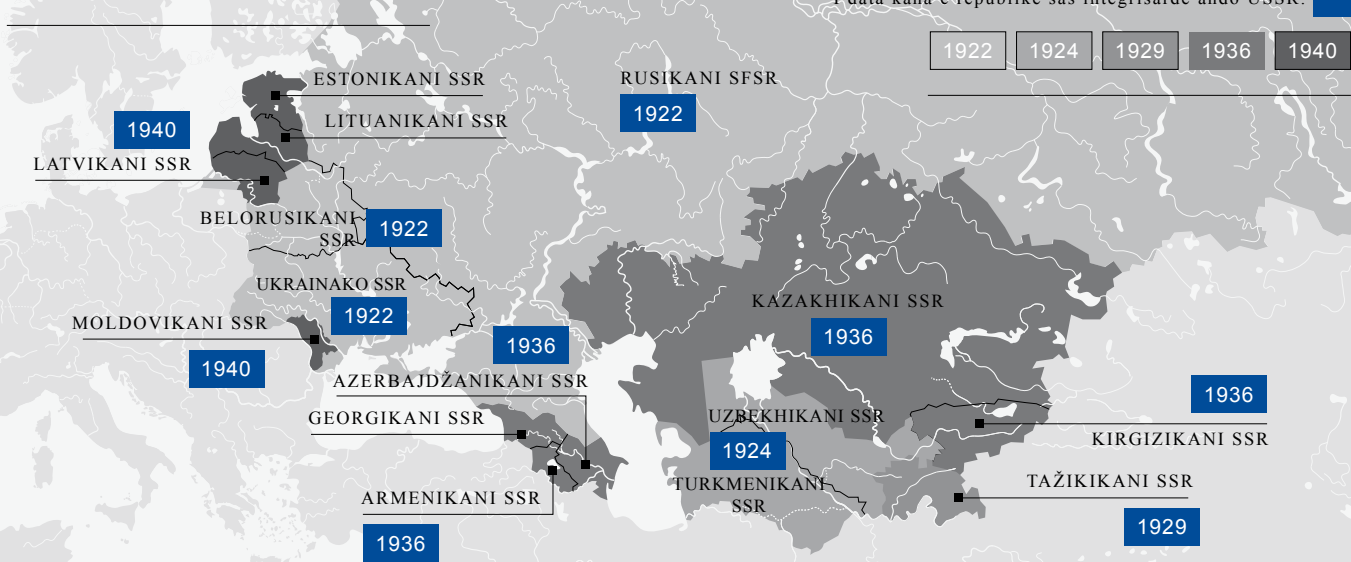
I Sovietikani Unia anglal o II-to Lumjako Maripen

Elena Marushiakova / Veselin Popov

O them thaj e politikane norme | I “sa-rusikani unia le gypsyurengi” | “Gypsykane kolhozurja” (kooperative) | Gypsykane kooperative artizanurenge butjake-grupura | Romani čhib thaj literatura | Edukacia | O teatro “romen” | E bare represije andar 1930 | Jekh paruvipen and-i themutni politika

➤ *O keripen le Sovietikani Uniako sas butivar anavjardo “jekh baro istorikano eksperimento” savo determinisarda i phendli (o destino) jekhe bare rigaki le lumjaki thaj bute manušengi. E politike vaš e roma and-i Sovietikani Unia kerdile ande duj uvalde periode, bazime pe duj radikal aver principura: katar o keripen le Sovietikane Uniako ži and-o 1938 o šerutno principo sas o tretisarimos le romengo sar jekh ulavdo norodo, savo sas te barjol sar jekh elemento kotor andar i sovietikani societeta; palal 1938 o modelo paruvdilo, o “specialo” liipen and-o dikhipen puterindoj drom jekhe “mainstream dikhipnaske” thaj e roma sas dikhle sar jekh integralno rig andar i sovietikani societeta.*

SOVIETIKANI UNIA 1922-1940 III.1

ANGLOALAV

O Baro Socialisto Vazdipen andar Oktobra 1917 thaj o civilo maripen kaj avilo athar andine bare soci-politikane paruvipnata. Jekh nevo, zurales diferime tipo themesko, i Unia le Sovietikane Socialistikane Themengi (USSR) sas kerdi and-o than le Rusikane Imperiumosko, neve ekonomikane relacijenca, socialo struktura, politikane thaj kulturalo

standardurena. Ande kadala trujalipnata, e roma resle subijekto jekhe politikako themeski thaj gradualno zumavde te arakhen pengo than and-e neve kondicije thaj te adaptisaren pes k-e neve realitutura.

O civilo maripen, e avrutne intervencije, o kaos andar o socialo živipen, o generalo peripen le ekonomiaiko thaj o sigutno čororipen le populaciako gelde jekhe pharjaripnaste le situaciako le ro-

mengi. But andar lende gele maj dur lende tradicionalo (semi)nomadiko trajosa, aver, save aba sas thanjarde and-e diza, boldinile k-e itineranto butja/profesije. Jekh tikni rig andar e romani “muzikalo elita” daštisale te emigrisarel khetanes le “parne” rusurjenca. O sasto numero le romengo palal o ginipen/cenzuso andar 1926 sas. 61299. komparativ, zalag andar lende (20,9%) živenas ande diza, maj but sar 2/3 sas len jekh phirutno trajosa.

O them thaj e politikane norme

I "sa-rusikani unia le gypsyurengi"

"Gypsykane kolxozurja" (kooperative)

Gypsykane kooperative artizanurenge butjake-grupura

UŠTJARINDOJ JEKH "ŠUKAR SOVLJARDI" – I "SA-RUSIKANI UNIA LE GYPSYURENGI"

I "Sa-Rusikani Unia le Gypsyurengi" thoda pirre resa sa pe jekh drom le spiritosa le dominanto ideologiako – te unisarel e romen, te tradel len karing i "social lačihi buti", te asistisarel k-o keripen le kooperativengo thaj le komunengo, te organizisarel e phirutne romen ande lengi tranzicia karint jekh thanjardo trajo, te kerel belveljaqe klase thaj škole kurkeske, klubura thaj pustikelina/librarije, te del avri žurnalja, pustika, teksturenge lila thaj boušure rromanes, te durjarel o piipen, o mengipen thaj o drabaripen.

I "Sa-Rusikani Unia le Gypsyurengi" bičhalda le Aleksanderes Grakhovskii sar lako reprezentanto k-o Belarus, and-o 1926. And-o 26 septembra 1926, sas and-o Minsk jekh kidipen kerdo jekhe grupostar romane aktivisturendar kaj jekh andar kodola kaj sas othe, o G. Toura, phenda ke "i gypsykani nacia, sar jekh šukar sovljardi, sas uštjardi andar lako xorutno siopen le drabarnjatar kaj si i revolucia". Lia pes decizia po statuso le avinde "Uniaki le Gypsyurengi" and-o Belorusikani Socialisto Sovietikani Republika, garantisardi le Belorusikane Komisarjatar le Andrunipnasko le Delorusikane socialisto Sovietikane republikako, thaj astarda pes jekh

preparativo buti vaš o keripen le uniako. Ama, palal i disolucia le "Sa-Rusikane Uniaki", i buti namaj sas interesanto but vrama.

I "Sa-Rusikani Unia le Gypsyurengi" egzistisarda vaš jekh relativ xarni/skurto vrama thaj sas bilavdi/dizolvime le dekretostar le NKVD-esko andar 15 februara 1928. Dine pes verver rezonura vaš kadaja decizia – "o nanaipen jekhe proletarikane stratumosko k-o niveleo le manadžementosko" (avrjal e 23 membrura andar o manadžemento, 9 sasas and-i nakhli vrama sas negucatorja grastenge), tikne organizacionalo aktivitetura (i unia naštisali te putrel sekcije and-o them), bidošta rezultura and-i buti vaš o thanjaripen le phirutne romengo, andrune čhingarimata/konfliktura, čoro lovikano manadžemento (15000 ruble xasardile andar i balancaki patrin) etc.

III. 2

"NEVO BAXTALIPEN" OPR-O "LOLO DROM" – "GYPSYKANE KOLXOZURA"

E "gypsykane kolxozura" sas kerde ande verver čhanda. But andar e romane reprezentantura vorta pašile le Sa-Rusikane Centralo Ekzekutivo Komitetostar jekhe mangipnasa asistencako pe lengi sedentari-zacia, butivar von vaj lenas e love thaj xasardjonas, vaj žanas and-e thana kaj sas bičhalde te bešen, lenas kredito, mašine vaš i ferma,

O THEM THAJ E POLITIKANE NORME

E sovietikane zoran aba sas lan kontrolo p-o sasto teritoriumo le USSR-esko k-o anglunipen le beršesko 1920, thaj astarda te kerel jekh gradualo ekonomikani thaj socialo stabilizacia. E autoritetura sa maj but astarde te len and-o dikhipen e nacionalo thaj etnikane butja ande kadava butbaro them, kaj živenas but verver/diferime nacije. (maškar 150 thaj 200 nacije, palal verver kriterija). Sa kadja, jekhe bare numeros nacijengo na sas les o xakaj/čačipen te kerel peske them thaj administrativo institucije, ama numaj socio-politinake thaj kulturalo institucije. E roma sas maškar lende, thaj vaš lende o nanaipen kasave institucijengo šaj avelas andar lengo komparativ tikno numero, lengo buxles phirutno trajo, o čhudipen and-e uštavde phuvja, thaj, maj but sarrendar, o nanaipen jekhe elitako kaj sas te rodel o keripen le themutne thaj adiministrativo institucijengo.

And-o sasto isipen le USSR-esko thaj leske legislaciako, e roma na sas xič ulavde le bute nacijendar ande sa kasavi

situacia (bi te ovel len lenge teritorialo thaj administrativo butja). Maj but, ži and-o 1932 na sas personalo pasportja vaj aver kasave dokumentura identifimaske kaj te ovel nakhandi i themutni/nacionalo identiteta; e passportura sas numaj dine veš o phiripen avri le themestar thaj o themutnipen na sas nakhavdo ande lende.

I "SA-RUSIKANI UNIA LE GYPSYURENGI"

Reprezentantura le purane romane bašavnikani thej artistikani elitake, savo maj anglal sas zurales asociime le bare societetas and-o purano Rusikano Imperiumo, sas e anglune save kidinile telal o bairaxo le neve "proletarikane" ideologiako. O anglutno romano grupo Komsomol ("Komsomol" isi jekh abreviacia le rusikane alavengi vaš "Komunistikane Ternipnaski Unia") sas kerdo and-i Moskova and-o 1923, o Ivan Rom-Lebedev sas leško šerutno. Maj palal, kadava grupo reslo jekh voluntaro societeta, savi astardili te kerel propaganda maškar e roma.

O keripen le romane organizacijengo thaj asociacijengo sas telal o

konstanto praktikako thaj administrativo dikhipen/kontrolo le Sovietikane Themeško. Vastesa katar o Sovietikano Them, and-o 1925 i voluntaro societeta kerdili "Sa-Rusikani Unia le Gypsyurengi". O Andrei Taranov, membro katar Sa-uniako Komunistikano Partjo (bolševikura), sas alosardo šerutno. Sekretari sas o Rom-Lebedev, savo reprezentisarda le romen and-o Departamento vaš e Nacionalitetura andar o Sa-uniako Centralo Ekzekutivo Komiteto. [III.2]

O bilaipen le "Sa-Rusikane Uniaki le Gypsyurengi" and-o 1928 na andja dajekh substancialo impakto pe themutni politika savi sas kerdi palal e resa sika-vde and-e lake statusura, thaj maj but, voj resli vi maj aktivo thaj efektivno. Sa maj but membrura andar i purani unia, pretele 640, dikh athe vi sa maj but andar e liderja, sas thode ande verver forme k-o keripen kadale politikengo.

"GYPSYKANE KOLXOZURJA" (KOOPERATIVE)

And-o 1926, o prezidiumo le Sa-Rusikane Ekzekutivo Komitetosko thaj o Konsilio

živutre etc., ama sigo palal kodo bikinenasa sa thaj žanas and-aver regionurende.

E “gypsykane kolxozura” sas kerde ande verver regionura le Rusikane Socialisto Federativo Socialistikane republike, i Ukrainikani thaj Belorusikani Sovietikane Socialisto Republike thaj an-de Sovietikani Centralo Aria. But andar lende sas čorore, na sas len dosta živipnaske butja, ni mašine vaš i agrikultura, lengo organizimos sas bilačo, i produkcia sas tikni, ulavde familie živenas konstant and-i kooperativa etc., ama sas vi varesave ekscepcije. E “gypsykane kolxozura” sas komparativ maj lače and-o regiono Smolensk (kaj o cirdipen karing o thanjaripen le romengo sas maj anglal e Vazdinpastar andar Oktobra), and-o regiono stepako andar o Upruno Kaukazuso (kaj sas but phuv kaj na bešelasa khonik), thaj and-e jekh baro than andar o regiono Belgorod thaj e Volgako regiono.

Maškar e maj lače “gypsykane kolxozura” sikavde and-i sovietikani presa le vramaki sas i kooperativa “Cigani trud” (“gypsykani” buti) andar o Upruno Kaukazuso, “Svoboda” (mestipen/slobodia) andar o gav Kardimovo, paš-o Smolensk, “Novaja Žisn” (nevo živ) and-o regiono Gorki (Nižnii Novgorod), “Novoe Ščastije” (nevo baxtalipen) and-o regiono Sarapul and-o Sverdlovsk (Ekaterinburg), “Krasnij put” (lolo drom) and-o regiono Sumj andar Ukraina, thaj “Lozovaja” and-o regiono Xarkov le Ukrainako.

Isi phares te kerel pes jekh ekzakto lista le “gypsykane kolxozurengi”, kaj jekh rig andar sigo sas te oven phadle, aver sas te oven paruvde, thaj kerde aver neve. Butivar kerde pes e kadja-phende “miksto kolxozura” perdal o (administrativo) xamipen le manušengo andar duj but tikne komunitetura andar jekh regiono. Sar ekzemplura si e duj “gypsykane-židovikane kolxozura” (andar o regiono Vitebsk, Belarus thaj andar o regiono Kirovgrad, Ukraina), vaj o “gypsykano-germaniakano kolxozo” (pašal i Eupatoria, Krimea), save ekzistisarde xarni/skurto vrama and-o berš 1930.

O “gypsykano kolxozo” andar Krikunovosko “khutor” (o tipo le peresko vaš e farmerja) isi butivar lipardo/mencionime and-i literatura. De fakto, kadava si o anglutno “gypsykano kolxozo”, kerdo anglal te adoptisaren pes le themestar e normativo dokumentura save dikhen les. 50 romane familie, šerutnjarde katar o A.P.Krikunov, avile and-i stepa andar o Upruno Kaukazuso, paš-i stacia Dvoinaja, thanjarde pes and-e meste phuvja thaj kerd peske lengi kooperativa and-o pašmilaj le beršesko 1925. trin berša palal lesko keripen sas 300 manuša (70 familije), le kooperativan sas lan 4700 akrja phuvjake, 40 grasta (evidento na sas dosta vaš o butikeripen le phuvjako), 1 guruv guruvnjengo, 20 guruvnja, 6 guruva butjake thaj 3 šтира/kamile.

III. 3

le Komisariatosko le Norodosko andar USSR adoptisarde jekh dekreto savo propozisarelas le autoritaturenge le themenge le uniake te len and-o dikhipen e prioritara masure/akcije kašte del pes phuv le “gypsyurengi” save kamenas te thanjaren pes, thaj o diipen adicionalo prefencialo termenurengo. Jekh nevo dekreto sas dino and-o 1928, kana kodola organismura sas spidine, sar prioriteta, te dikhen kana si phuv vaš e “gypsyura” save kamenas te thanjaren pes, thaj te del pes svakone “gypsykane” familiake maškar 500 k-o 1000 ruble. Sas kerdi jekh komisija vaš o diipen phuvjako le phirutne “gypsyuren”, ande savi sas vi reprezentetura katar i “Sarusikani Unia le Gypsyurengi”.

Lile pes masure kašte keren pes e “gypsykane kolxozura” (ferme koooperativa). Ži k-o agor le beršesko 1927, o them dia phuv pretele 500 romane familijenge andar i Ukraina thaj sas kerde 9 ferme kooperativa. And-o 1931-32, i perioda le bare kolektivizaciaki, special sas lilo and-o dikhipen o miškimos le romengo, kamindoj te thanjarel and-e meste (slobodo) phuvja le stepenge andar i telutni Rusia. O centralo managemento le kooperativengo kerda jekh “Departamento

butjako le romenca” vaš 222 familije, ažukerindoj te ovel mukisarde and-e neve kerde “gypsykane” kooperative. Dia pes jekh instrukcija kaj “te barjarel pes i buti and-e gypsykane kolxozurja”, mangindoj pes o keripen krešengo (xurdelinengo), medikalo centrurengo thaj školengo paš-e kooperative, thaj sa kadja te “šužaren pes e ‘gypsykane kolxozura’ le ‘kulakikane’ elementurendar” (barvale xulaja phuvjenge; na sas “kulakura” maškar e roma). [III. 3]

I sovietikani propaganda (dikhathe vi i romani presa) prezentisarde o proceso le thanjaripnasko thaj le keripnasko le “gypsykane kolxozurengi” sar jekh proceso kamlo/voluntaro, savo biandilo natural maškar e phirutne roma. Ama mamuj o baro thaj užes bičačo tonopro-pagandako, kadaja sas vaš jekh varesavo buxljariipen le čačipnasko. Ama, liindoj and-o dikhipen sa e butja. efortura kerde le sovietikane themestar, e rezultura sas tikne. And-o 1932, kerde pes 25 “gypsykane kolxozurja”, kaj sas 490 familije, thaj and-o 1938 lengo gin/numero reslo k-e 52, ovindoj athe 2-3/% andar i sasti romani populacia andar USSR. Kana e sovietikane autoritetura dikhle o thanja-

riipen le phirutne romengo sar jekh barores, e rezultura sas but tikne/modesta.

O palutno themutno akto savo dikhelas e “gypsykane kolxozura” sas o dekreto andar 4 aprili 1936, “Masure vaš o butjako-diipen/angažimos le phirutne (gypsyurengi) thaj lačharipen le ekonomikane thaj kulturalo standardurengo živipnaske le butjarne gypsyurengi”. Pala’ kadava dekreto, sas te len pe’measure vaš i avindi inkluzia le phirutne “gypsyurengi” ande kooperativo artizanurengi butjake-grupura, “kolxozura”, “sovxuzura”(themeske ferme), industria, thaj vaš o lačharipen le živipnaske kondicijengo ande lengi tranzicija karing jekh thanjardo čhand živipnasko.

GYPSYKANE KOOPERATIVO ARTIZANURENGE BUTJAKE-GRUPURA

Aver drom vaš o keripen le themikane politikano vaš e roma sas o keripen le “Gypsykane Kooperativo Artizanurengi Butjake-grupura” (“artelura”) ande diza. Lengo keripen thaj lengo astariipen/širdiipen na kamelas numaj o inkludimos le romengo save živenas and-e diza, ama

JEKH “NEVO STILO TRAJOSKO“ – GYPSYKANE ARTELURA”

Palal so NEP sas ačhavdo/sopuime, e “gypsykane artizanurenge butjake-grupe” gele maj dur, thaj athar kerde pes neve forme produkciake. Trin bare “gypsykane artelura” kerde pes and-i Moskova and-o 1927 - “Tsigchimprom” (“gypsykani” kimikalo industria), “Tsigchilabor” {“gypsykano” kimikalo laboratorij thaj “Tsigpischeprom” (“gypsykani” xamaski industria). E trin bare anava na trubul te oven došales xatjarde – de faktokadala sas tikne kooperativ, save kerenas verver tipura butjenge, kimikalo detergentura thaj patjardipnata vaš i produkcia xamaski. Numaj and-i Moskova, and-o 1931, sas 28 “gypsykane artelura”, kaj sas 1351 membrura (thaj lenge familijenca 3755 manuša) – “O armijako transporto” (jekh themeski antrepriza vaš o keripen le rulmenturengo), “Rumunikano avrutno”, “Stalin”, “Nevo stilo trajosko”, “e E Kale Derjavako emigranto”, “serbikanorumuniano”, “Maškarthemutno”, “O xanovari katar Tiflinski” thaj aver. E anava rumunikano, serbikano, grekikano sikavel ke

kadala manuša aven (special kalderaša) aven andar kadala tema thaj and-o naxhlipen lile pes lenge avrutne pasportja.

O maj baro “gypsykano artelo” sas “Natsmenbit” (o trajosko čhand le nacionalo minoritaturengo) andar o Leningrad, kerdo and-o 1934, kaj kerenas buti pretele 200 manuša, kerindoj buti xarkumasa, sastirenca thaj avele metaliko kolenca. Ama e maj but “artelura” sas tine thaj sas kerde jekhvares le thanjaripnasa le phirutne romengo. Kadja, and-o 1936, 12 familie kalderašenge kamle te bešen and-o Joškar-Ola, šerutni diz le Mari Autonomikane SSR thaj kerde pengo “artelo” kaj kerenas butja khereske sastrune. O artelo “I jag le vazdipnasi/revolicuaki” sas sa kadja kerdo and-o 1936; o lokalo ekzekutivo komiteto dia 464 ruble sar asistenca thaj užlipen/vundžilimos vaš o organizipen le produkciako thaj vaš o lačharipen le kondicijengo trajoske.

III. 4

ROMANE PUBLIKACIJE ANDAR 1927 K-O 1938

Jekh žurnali “Romani zorya” (romano dives-keripen) astarda te xramosarel pes and-o 1927. Andar 1930 ži and-o 1932 vov sas paruvdo le žurnaljesa “Nevo drom”. O žurnali “Butjaritio roma” (roma butjarne) kerda pes and-o 1932. E žurnalja, special and-i romani čhib, denas avri verver materialja, dikh athe vi romano folkloro thaj literaro butja. I kantiteta le literaturaki lekhli-xramosardi romanes isi but bari. O lekhipen le literaturako ulavda pes ande nesave bare kategorije: social thaj politik, marksist-leninisto; butja save dikehnaš

o “kolxozo”; butja tehniko thaj phandle le produkciatar; popularo žantripen; fikcia (romane autorja vaj tolmačja and-i romani čhib). Ma 1931 thaj 1938, 292 verver anava sas lekhe thaj dine avri romanes. Buten andar lende sas len o karaktero le sovietikane propagandako le vramaki, te lasa and-o dikhipen lenge anava save si dosta elokventa, sar si: “O Lenin si amaro bajraxo”, “E neve gypsyura aven”, “žuvljale butjarne, ma patjan and-o del”, “So dašti del e sovietikani zor le gypsykane žuvljen” thaj aver.

vi te cirdel jekhe rigan andar e phirutn eroma karing jekh trajo thanjardo. E anglutne romane “artelura” sas kerde nesave berša anglal te astardjol o them te kerel jekh politika vaš lengo ažutipen. Jekh “ciganskaja artel” – “gypsykani kooperativo artizanurengi butjaki-grupa” – aba sasas kerdi and-o 1923 and-i Moskova, maj but kalderašitiko romenca; “gypsykane artelura” vaš i buti xarkumasa sas registruime and-o Xarkov thaj Leningrad. O palutno thamipe/legislacia savo lelas and-o dikhipen e “gypsykane artelura” sas jekh dekreto andar 1936, pala’ savo o “Vsesojuspromsovet” (o Sa-Uniako Industrialo Konsilio) sas te lel specialo masure vaš o ažutipen thaj o but-keripen le “gypsykane artelurengo” thaj lenge produkciako; te organizisarel i preparacia thaj o sikljari-ripen lenge membrurengo; te lačharel e kondicije, te barjarel e kulturalo thaj edukacionalo aktivitetura maškar e roma save keren buti and-e “artelura”. [III. 4]

ROMANI ČHIB THAJ LITERATURA

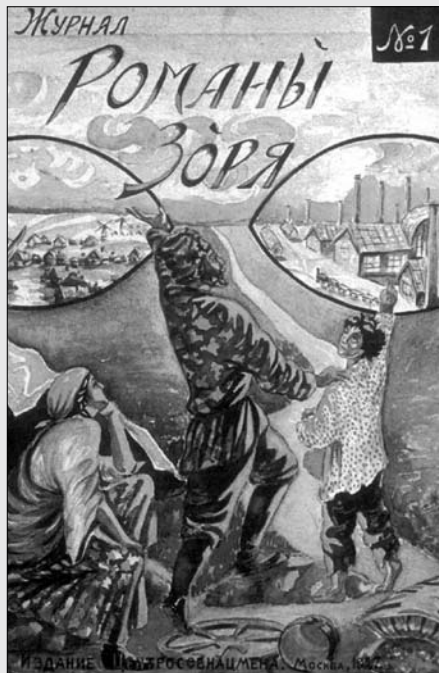
O dujto baro drom vaš o aktivo keripen le poltikengo vaš e roma sas o barjaripen le romane čhibjako thaj romane lekhipnas-ko/literaturako.

Bari buti astardas palal o diipen avri and-o žurnali “Izvestia” jekhe artikolosko “Sikavimata andar o gypsykano lekhipen/skriimos”, savo si pala’ i versia le romane alfabetoski thaj leske literaro čhibjaki, bazime p-o vakeripen le risikane romengo, kerdo le but-pinžarde aktivisturendar Nikolaj Pankov thaj Nina Dudarova. O dekreto po “Keripen le romane alfabetosko” sas dino and-o 10 mai 1927 katar o Anatoli Lunačarski, šerutno k-o “Narkompros” (o Norodosko Komisariato le Edukaciako) thaj kerda pes jekh kidipen le reprezenturenca katar Šerutno Departamento le Žantripnas-ko/scienciako, o Konsilio vaš e Themutne Minoritetura thaj i Sa-Rusikani

Unia le Gypsyurengi. Čhinavda pes godi (lia pes decizia) te kerel pes jekh romano alfabeto (bazime po rusikano alfabeto) thaj alosarda pes jekh komisija savi te kerel jekh drafto vaš i standarduime romani čhib, kaj sas o profesori Mixail Sergeevski, katar i Themutni Universiteta andar Moskova, o Nikolai Pankov thaj i Nina Dudarova.

And-o 1929 sas dino avri e Sergeevskiosko rodipen/studio “Pala’ i čhib le rusikane gypsyurengi”, thaj leski romani gramatika sas dini avri and-o 1931, o romano-rusikano alavari/dikcionari, kerdo khetanes katar o Mixail Sergeevski thaj Aleksei Baranniko, dino avri katar Nikolai Pankov and-o 1938.

I but literatura savi lekhla pes romanes ži and-o 1938 andja bari influencia po zuralipen le “gypsykane” komunitetako. Ama vi kadja, kadaja influencia kerda pes ande jekh kidino/limitime truj, special and-i Moskova thaj nesave diza andor USSR [III. 5-7]

III. 5
*Angluno numero le žurnaljesko "Romani zor-
ja" (romano dives-keripen), Moskova, 1927*
(katar: Djurić, Rajko et al. (1996) Ohne Heim- ohne Grab.
Die Geschichte der Sinti und Roma. Berlin: Aufbau Ver-
lag, p. 184b)

III. 6
*Patrin andar o žurnali "Nevo drom", 1931,
nos. 4-5 . o žurnali phenel varesave specifiko
romane paramisja, ama but patrina sas kerde
amboldindoj i generalo propaganda andar i
rusikani and-i xaladyitiko romani čhib. Ka-
dala patrina vakeren anda' e "purane ačara/
običejura" save dukhavenle žuvljen: o anav
le artikolosko phenel "Žuvlja and-o Divesu-
tnipen/Est" thaj maj tele phenel pes "roma-
ni čhaje-butikerni, xramosar pala' tiro nevo
živipen". Katar i Pustikelin/Libraria Lenin.*
(katar: Lemon 2000, p. 135)

Sas dine avri but lila kaj kamenas te sikavel e romen le agri-
kulturasa thaj le kooperativenca, le organizipnasa le fabrikengo
thaj aver kasave butjenca. Jek baro numero publikacijengo dikhelas
e praktiko probleme le familiake, sar si "O angluno ažitipen and-e
phare situacije", "So te keres kana tirre xurdes isi les diareja" thaj
aver. Aver publikacije dikhen o generalo žanipen, thaj nesave šaj sas
but interesanto vaš e roma sar avinde drabarne/ginavne, misaljake
"Anda' e mamutura", "Anda e majmunke", "Rodindoj mineralura

thai minereura". And-e amboldimata fikcijake isi jekh numero ambol-
dimatengo romanes andar e klasiko lehipnata, misaljake butja ka-
tar o Aleksander Puškin (novele, paramisja, o peom "E roma"), Lev
Tolstoj, Maksim Gorki (dikh athe vi Makar Cudra), Mixail Soloxov.
Sa kadja, sas dine avri štarvardeš thaj jefta butja romane autorjenge
(versura thaj proza), Maksim Besljudsko, Aleksander Germano, Ivan
Rom-Lebedev, Nikolaj Pankov thaj aver.

III. 7

EDUKACIA

Kadaja intensivno aktivitetu lekhimaski/
xramosarimaski sas zurales phandli le
politikasa le themeski p-i edukacia. O
žurnali "Izvestia" andar 8 juno 1925, dia
avri jekh artikolo kaj vakerele pala' e
"gypsyura" maškar e manuša, pe lengi
edukacia perdal lende. "Jekh angluno-
lil vaš e gypsykane škole", kerdo katar
e Nina Dudarova, thaj "Jekh angluno-
lil vaš e dopaš-analfabeto manuša", kom-
pilime le Nikolai Pankovostar sas e an-
glutne asavke edicije vaš ae roma and-i
lumja. Ži and-o 1938, 13 lila teksturjenge
sas dine avri, o palutno ovindoj "Lylvari
Piro Romani Čhib" (jekh lil teksturengo
romanes) le A.V. Germanosko, thaj aver
lila teksturengo thaj materialura siklja-
ripnaske.

Bari buti vaš o barjaripen le
žanipnasko lilesko thaj vaš o barjaripen

le nivelosko le edukaciako maškar e
roma perdal e kadja-phende kursura "lik-
bez" (phaglipen le analfabetismosko),
belveljake klase etc. astarde te oven ker-
de and-o dujto kotor le beršesko 1920.
E romane škole thaj xurdelina/kinder-
garten, save oficial na sas ulavde thana
edukaciake, astarde te oven sar rig aver
institucijengi.

O numero le romane školengo
paruvdilo le vramasa, e neve sas putarde
konstant (misaljake and-e "gypsykane
kolxozura"), andr-odova so aver sas
bilavde vaj phandle (vaj ke sas bilače
kondicije, nana sas sikljarne vaj nana sas
intereso katar e romane xurde). Genera-
lo, maškar e berša 1926-1938, 86 romane
škole egzistisarde verver lungimata vra-
make vaj klase kasave statusosa. And-o
1938, sas jekh bazutni škola (ži k-o 7-to
grado) thaj 25 anglune/primaro škole (ži
k-o 4-to grado), thaj vi jekh školako in-
ternato (k-i Serebrjanka, k-o Smolensk),

thaj ande duj školake-internatura thaj štar
xurdelina puterdile romane grupe.

E teksturengo lila thaj sikljari-
naske materialura xramosarde and-o va-
keripen/dialekto le rusikane romengo sas
labjarde/uzime ande romane škole. Ama
and- nesave kazura, le romenge avere di-
alektosa sa lenge phares, thaj anda kado
von zumavde te adaptisaren o sikljari-
pen romanes alosarindoj aver dialektu.

And-o 21 decembra 1931, o Cen-
tralo komiteto le Sa-Rusiakene komuni-
stikane Partjosko (e bolševikura) putar-
de jekh specialo "gypsykane partjoski"
škola, ande manuša kaj agorisarde lan
sas 18 murša thaj 2 žuvlja. O siklipen
sas 10e čhonengo and-o berš, thaj ko-
dola save agorisarde lan sa bičhalde te
keren buti sar organizatorja thaj te keren
buti sar funkcionerja and-e aktivitetura
propagandake and-e "gypsykane kolxo-
zura", and-e škole thaj vi and-e phirutne
romenge kampura. [III. 8]

SIKLJARIPEN LE ROMANE SIJKLJARNENGO

I generalo edukacija and-e romane škole thaj klase sas planifike te ovel romanes, thaj athar avili i bari problema le žande sikljarnengi. Romane edukacionalo kursura sas kerde and-o 1927, kana i Nina Dudarova thaj o Nikoai Pankov lile thaj sikljarde le anglune romane sikljarnen. Romane pedagogikane kursura astarde te oven kerde and-i Moskova and-o 1931, k-o angluno kurso ovindoj nakhavde 30, palal jekh komopeticia kaj sas 80. kadala kursura kerde pes paralel jekhe milajekski školasa k-o Toropets (regiono Kalinin), Nevel (regiono Pskov), Serebrjanka (paš-o Smolensk), k-o Xarkov, Ivanovo, Saratov, Sverdlovsk, Leningrad, Orel thaj avere thanende. Romane pedagogikane kursura and-i Moskova sas palem organizime and-e koledžura romane sekciasa and-o 1932, kaj ži and-o 1938. maškar 120 thaj 140 sikljovne agorisarde. Kadala gele and-o them, kaj kerde buti and-e romane škole. Ama, e neve sikljarne kamle maj but te žan and-e "normalo"-miksime škole de sar te keren neve romane škole.

III. 8

III. 9

Kidipen le "rusko inteligenciako" le Anatoliesia Lunačarski and-o 1930, kašte kerel pes o Moskovikano Romano Teatro. Palal o kidipen le Anatoliesia Lunačarski, and-o 4 oktobra 1930, ke jekh kidipen le aktivisturengo andar e themutne arte katar "Narkompros" lia pes i decizia te ovel kerdo o Studiwovo vaš o "Indo-Romen Teatro", thaj and-o 24 januara 1931 puterda pes o teatro.

(katar Lemon 2000, p. 131)

O "TEATRO ROMEN": VAZDIPEN LE MOLENGO/VALORJENGO LE "NEVE TRAJOSKO"

I ideja vaomano teatro sas andini jekhe grupostar aktivisturengo andar i bilvdi "Sa Rusikani Unia le Gypsyurengi", kidine and-o klubo "Loli čeren" (loli čerxen). I angluni performanca/khelipen sas and-o mai 1931 – jekh spektakolo ande duje rigende, jekh skečo propagan-dako "Atasja i adadives" ("Iž thaj avdives") thaj vi jekh "etnografi-

kano skečo". Ama i angluni premiera sas and-o 16 decembra sa kodole beršeski, kana khelda pes o "Trajo p-e roti", le Aleksandrosko German, thaj dia pes o anav le teatrosko "Romen". And-o berša 30, o "Teatro Romen" arakhla p'o than and-o muzikalo thaj kultural živ le USSR-esko thaj reslo but pinžardo vi le romendar thaj vi le sovietiku-

O TEATRO "ROMEN"

O keripen le "Gypsykane Teatrosko Romen" maškar 1920 thaj 1930 sas jekh but baro evento and-i politika le theme-ski vaš e roma, savo le vaxtesa lia jekh simboliko mandaipen/semnifikacia. O teatro sas i konkluzia le procesoski andre-thodipnasko (inkorporimasko) le romane muzikalo elitako (buxles kidini and-i Moskova thaj Leningrad) and-i nevi sovietikani realiteta. Anglunes, sas phares kadale elitake te arakhel p'o than and-i nevi sovietikani societeta. Akana e roma avile paš-e neve strukture, ovindoj baza vaš e bašavipnaske organizacije. Kadja, o "gypsykano koruso" le Niko-

lai Kručininesko sas registruime and-o 1920 and-e Bašavipnasko Departamento katar "Narkompros", telal o anav "Stidi-owo vaš i Purani Gypsikani Arta".

O "Teatro Romen" na sas i korokorutn posibiliteta vaš i buti le romane bašavipnaski elitaki (savi de fakto paruvelas pes ande kodoja vrama, astarindoj te ovel ande late manuša vaj grupura aver de sar ruska roma). Ande but bare diza andar USSR kerde pes verver bašavipnaske khetanipnata/ansamb-lura ažitipnasa katar o them, telal verver sovietikane kulturalo institucije vaj telal thanutne kulturalo centrura. And-o 1932, and-i Moskova, misaljake, sas vi jekh "Themutno Gypsykano Studiwovo Teatrosko" thaj jekh "Phiripnasko Gypsykano Teatro". [III. 9,10]

E BARE REPRESIJE ANDAR 1930

And-o 1930 astardile e bare represije le stalinistikane politikake. But roma pelel viktime ande kadala represije. Kadala na sas kerde pe rasialo vaj nacionalo baze, ama sas jekh le generalo oficialo sovietikane ideologiasa le vaxteski. Ande kada-va kazo e roma sas tretisarde sajekh sarre sovietikane themutnenca.

O angluno talazo represijengo sas and-o 1932-1933, palal o thodipen le identitetake lilengo thaj le musajutne registracijengo palal o thaj rezidencako (kombinime le klauzasa vaš e racionalo lila) and-o 27 decembra 1932. Moskova, Leningrad, Kiev, Odessa, minsk, Xarkov

ROMA VIKTIME LE BARE PUŠKIPENENGE

E roma sas deportime bi krisako. And-I Siberia von na sas thode ande lagerjende, ama sas ekzilime ande ulavde/separime thanende, thaj sas telal relativ mesti/sloboda administracia. Sa ande kodi vrana, maškar 3 thaj 5 milionja gavutne (e estimacije si verver), deklararin “kulakura”, sas deportime and-i vrana le kolektivizaciaki zorasa, khetanes lenge familijenca. Na sar e gavutne, e roma na ačhile ande lenge neve thana. Ande nesave berša, e bare pharipnata thaj dukhavipnata kaj avile kerde len te meken e thana kaj sas deportime

thaj te nevjaren pengo nevo trajo and-e evroputne riga le USSR-eske. Ama e autoritetura na dikhle len serioz thaj ande but kazura phandle e jakha kana e roma telarde andar e thana kaj sasas thode. O fakto ke e roma irisajle k-o phirutno trajo vaj ke butivar teljarde andar e thana kaj bešenasa na sas dikhlo sar jekh bari problema le autoriteturendar, sode vrana e roma na gele xor andr-e diza, ama ačhile k-i periferia le gavutne regionurengi.

III. 11

BARE DEPORTACIJE LE ROMENGE

Anglunes, and-o 1930, e roma sas krisarde te oven bičhalde and-e pagerja phandipnaske, ama and-o 1937 astarda pes o “šužaripen” le lagerjengo le “anti-sovietikane elementurendar”, rigenca andar e phandle and-e lagerja save te oven puškime, palal sar sikavenas e adicionalo doša. Vi e roma sas viktime kadale bare mudaripnatenge and-e lagerja. Kadja, and-o lagero Solovki, andar Karelia, 13 kalderaša andar duj bare familije (Stanesku thaj Mihaj) sas puškime and-o 1037. Kadala mudaripnata bute-manušenge kerde pes and-o than Sandomorkh, kaj 9000 manuša sas mudarde perdal 1937-1938. pašal kodola 13 kalderaša, aver roma sas mudarde and-o Sandomorkh, 27 andar lende an dar e ruska roma, save maj

anglal kerdesas buti k-o keripen le Belomor-Baltiko kanalosko (buti zorasa and-e koncentracion lagerja).

O sasto numero le romengo save mule and-i kampania andar 1937-1938, palal sar sikavel o Memorial Association, sas 52 puškime k-o Sandomorkh, Smolensk, Kursk, Marii-El thaj avere thanande. Čačes ke e datura nanaj kompleto, thaj šaj o sasto numero si vi maj baro. E bare mudaripnata nana dukhavde le neve sovietskane “elitan” le romengi, sar sas avere nacijenca andar USSR, savengi pretele sasti inteligencia thaj partjoske aktivistura sas mudarde and-i perioda le bare represiaciaki.

III. 12

rendar. Ande lesko repertorio sas spektakolja propagandikane karakterosa, save vazdenas e mola le “neve trajoske” maškar e roma (but andar lende lekhle/xramome romane autorjendar). Kana o “Etnografikano Teatro” andar Leningrad kerda duj spektakolja and-o 1932, _Prmabr eprm_ ydah “Gilja I khelibena romen” (romane gilja thaj

khelipnata), kerde telal o vašte peske direktorjesko V.N.Vsevolodski-Gerngross, sas jekh seriozo kriticizmo and-i romani presa, kaj von nana resle te sikaven o nakhavipen katar jekh phirutno trajo jekhe trajoste and-e “gypsykane kolhozura”.

III. 10

thaj aver diza resle and-i kategoria le “phandle dizengi”, kaj o registruimos sas maj pharo thaj e posibiliteura trajoske maj bare. But manuša kamenas te aven ande kadala diza. Vi le phirutne roman; e autoritetura kerde raidura kašte astaren le “deklasime elementuren”, save sas bičhalde (special and-i Siberia) bi te oven krisarde. Evidenca bare deportacijengi le romengi avel but andar Moskova thaj andar aver bare diza le USSR-eske. [III. 11]

O dujto talazo represijengo kaj sas thode vi e roma sas and-o 1936-1937, kana na sas jekh buti deportaciaki, ama jekh buti “krisipnaski”. And-o čačipen, kadava si o maj lačho anav vaš e decizije le kadja-phende “troikake” (e NKVDske krisipnata). Vi e roma sas viktime kadale represijenge, le došen pe lende ovindoj len

maj but linije. E maj butvar andar e doša sas “spekulacija lovenca”. O čoripen le grastengo, katar jekh bilačhipen, sar sas ži atunči, reslo te ovel deklarime jekh politikani krima thaj “sabotažo” mamuj o socialistikano them. Aver doš mamuj e roma sas ke von si spionja avere themeski, i justifikacija kadale došaripnaski ovindoj e avrutne pasportja kaj sas bute romen save aba thanjardilesas and-e diza (maj butvar kalderaša), varesave andar lende sas bibaxtale te registruin penge “artelura” avrutne anavenca. Čačes ke sas jekh baro dilipen te phenes ke e roma sas spionja, ama na sas vareso binormalo and-i Sovietikani Unia kodole vramaki, kana rodelas le “avrutne spionjen”, vi maškar e maj bare nivelura andar i nomenklatura le partjoski. [III. 12]

JEKH PARUVIPEN AND-I THEMUTNI POLITIKA

Jekh radikalo paruvipen and-i themeski-politika vaš e roma kerda pes and-o 1938. jekh “nota” katar o Centralo Komiteto le Sa-Rusikane Komunistikane Partjosko (bolševikura) dia instrukcije kaj te phanden pes 18 themutne klase andar o sistemo le edukaciako thaj vi škole 16e ulavde nacionaliteturenge. And-i lista sas manuša save živenas bi themeski-administrativo formaciassa (vaj živindoj perdal lende) misaljakke armeanura (živindoj perdal i Armenikani Sovietikani Socialistikani Republika), polakura, germanura etc. reslindoj ži k-e kurdura, sirianura thaj roma.

E paruvipnata na kerde influenca numaj pe aria le edukaciaki. E but publikacije romanes ačhavdile, e performance le “Teatroske Romen” astarde te oven kerde rusikanes (ulavde kotorenca thaj diljenca romanes). Gradualo, e “gypsykane artelura” thaj “kolxozura” astarde te phagen pes. O proceso sas jekh lokho, thaj jekh rig andar e roma astarde pale te ovel len jekh phirutno trajo.

And-o dujto dopaš le beršesko 1930, i kadja-phendi “leninisto” themutni politika putarda drom karing i “stalinisto” themutni politika. E paruvipnata astarde te oven kerde le neve konstituciasa le USSR-eski, adoptisardi k-o 8-to Kongreso le Sovietengo and-o

novembra 1936. phenda pes ke kadaja konstitucia lia le romenge lengo statuso sar “themutni minoriteta”, ama kadava phenipe na sas zuralo. Khatinende/nikaj and-i nevi konstitucia vaj and-aver dokumento themesko nanaj nijekj lista manuŝengi jekhe “statusosa themutne minoritetako” vaj bi kasave statusosa, thaj nanaj nijekj vakeripen palal e roma. E roma sas jekh tikni problema and-o konteksto le saste themeski nacionalo politika, thaj na i baxt sas kodoja savi kerda kaj and-i lista le norodurengi savenge škole sas te oven phandle, e romane škole te oven k-o agor le listako.

E masure le neve nacionalo sovietskane politikake lile verver linije thaj kamla pes te durjardjon e etnikane

diference and-o USSR. O maj baro kamipen sas te resel pes jekhe neve niveloste le nacionalo barjaripnasko – o koncepto le “sovietskane manuŝesko”. Kadava sas jekh alav-klidin and-i nacionalo politika and-o USSR thaj, de fakt, sas o barjaripen le purane imperialo idejako “Rusia thaj ‘Rossiana’” (savi si: manuŝa save si andar Rusia, na “Rus-kia” – e etnikane rusurja). Konkreto themeske politike sas subordonime kadala paradigmake, misaljake, themutne thaj administrativo formacije, save vaŝ praktiko rezonura “kerde” jekh numero norodurengo bazime p-e purane klanura thaj tribalo formacije. E themeski politika savi lelas and-o dikhipen le romen geli pala’ kadaja paradigma.

KONKLUZIA

Isi jekh konsiderabilo paruvipen thaj vi (barem aparent) nesave kontradikcije and-i politika le sovietskane themeski pe roma. Źi and-o 1938, i politika vaŝ e roma sas bazime pe lengo tratamiento sar jekh ulavdo norodos, savo trebulas te barjol sar jekh etnikani komuniteta, savo si kotor andar I sovietskani societeta, kerindoj pes e “gypsykane kolxozura”, “gypsykane artelura”, “gypsykane” škole etc.

Palal 1938, i paradigma paruvdili, o “specialo” elemento le politikako putarda drom vaŝ o “ŝerutno, generalo drom” thaj e roma sas dikhle sar jekh intregralo rig le sovietskane societetaki bi nijekhe ulavdimasko/separaciako and-e ŝerutne socialo umala (ekonomia, edukacia etc); sar komuniteta, lengo zuralipen sas aŝutisardo and-o konteksto jekhe ethno-kulturalo planosko (maj but sarendar, and-i umal le baŝavipnaski thaj le khelipnaski).

So avilo andar o angluno drom dikhipnasko le romengo sas jekh but kidini/limitime truj jekhe neve, sovietskane romane elitako. Le dujto dromesa dikhipnasko, vi te na daŝtisarasa te vakeras anda’ jekh kompleto haj sukcesivo politika le themeski vaŝ o zurjaripen le romane komunitetako, kerda pes jekh numero posibiliteturengo save garantisarde jekh sajekutni/egalo participacija le romengi and-o publiko živipen thaj o lačharipen lenge edukaciako thaj lenge civikone žangavipnasko.

Bibliografia

Barannikov, Aleksei P. (1931) *Tsygany SSSR. Kratkii istoriko-etnograficheskii ocherk. Moskva* | **Bessonov, N. / Demeter, N. G. / Kutenkov, V. (2000)** *Istoriya tsygan. Novyi vsglyad. Voronezh: Rossiyskaya Akademiya Nauk* | **Crowe, David (1995)** *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia. London / New York: I. B. Tauris Publishers* | **Fraser, Angus (1992)** *The Gypsies. Oxford / Cambridge: Blackwell* | **Kalinin, Valdemar (2003)** *Zagadki baltiiskikh tsygan (Rossiya, Estoniya, Litva, Latviya, Polsha). Vitebsk* | **Kenrick, Donald / Taylor, Gillian (1998)** *Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies). Lanham, Md.: The Scarecrow Press* | **Lemon, Alaina (2000)** *Between two Fires. Gypsy Performance and Romani Memory from Pushkin to Post-Socialism. Durham / London: Duke University Press* | **Marushiakova, Elena / Popov, Veselin (2003)** *Social Position of the Gypsies in Contemporary Russia and the Countries of the former USSR (Historical Background and Contemporary situation). In: Dvorák, Tomáš (ed.) Mily Bore ... Profesoru Ctiboru Necasovi k jeho sedmdesátým narozeninám venuj i přátelě, kolegově a záci. Brno: Historický ústav AV ČR, pp. 237-244*